

ΣΟΙΧΕΙΑ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ

Παράμετροι – κύριοι άξονες μελέτης σ' ένα αφηγηματικό κείμενο:

1. Ο αφηγητής και η σχέση του με την / η συμμετοχή του στην ιστορία που αφηγείται :

α) μέτοχος στα δρώμενα / δραματοποιημένος αφηγητής : συμμετέχει στην αναπαράσταση των γεγονότων, εμφανίζεται, δηλαδή, ως πρόσωπο της ιστορίας που αφηγείται. Οι δραματοποιημένοι αφηγητές μπορούν περαιτέρω να διακριθούν σε παρατηρητές και σε δρώντες, ανάλογα με το αν συμμετέχουν στην ιστορία ως απλοί μάρτυρες ή ως δρώντα πρόσωπα αντίστοιχα.

β) αμέτοχος στα δρώμενα αφηγητής : δε συμμετέχει στην αναπαράσταση των γεγονότων και εμφανίζεται ως απλή “φωνή”.

Με κριτήριο, λοιπόν, τη συμμετοχή (ή μη) του αφηγητή στην ιστορία που αφηγείται, υπάρχουν (κατά τον Γάλλο αφηγηματολόγο Gerand Genette) δύο βασικοί τύποι αφηγητών :

α) ομοδιηγητικός αφηγητής : συμμετέχει στην ιστορία που αφηγείται είτε ως πρωταγωνιστής (αυτοδιηγητική αφήγηση) είτε ως παρατηρητής και αυτόπτης μάρτυρας. Σ'αυτή την περίπτωση η αφήγηση είναι κατά κανόνα πρωτοπρόσωπη.

β) ετεροδιηγητικός αφηγητής : δεν έχει καμία συμμετοχή στην ιστορία που αφηγείται. Σ'αυτή την περίπτωση η αφήγηση είναι κατά κανόνα τριτοπρόσωπη.

2. Η εστίαση, δηλ. η αφηγηματική σκοπιά / η οπτική γωνία από την οποία γίνεται η αφήγηση :

α) Αφήγηση με εσωτερική εστίαση (εσωτερική οπτική γωνία) : Ο αφηγητής γνωρίζει όσα και το πρόσωπο/ δράστης, δηλ. μεταδίδει περιορισμένη / προσωπική εμπειρία: υποκειμενικότητα (Αφηγητής = Πρόσωπα).

Πιο αναλυτικά, η εσωτερική εστίαση υποδιαιρείται σε “σταθερή”, όπου το σύνολο της αφηγηματικής πληροφορίας περνά από ένα μόνο ήρωα, σε “μεταβλητή”, όπου οι ήρωες που εστιάζουν

εναλλάσσονται, και, τέλος, σε “πολλαπλή”, όπου παρακολουθούμε το ίδιο γεγονός μέσα από τα μάτια πολλών διαφορετικών ηρώων.

β) Αφήγηση χωρίς εστίαση ή βαθμός εστίασης μηδέν : ο αφηγητής είναι παντογνώστης (Αφηγητής > Πρόσωπα), παρατηρεί απ’ έξω όλους τους χαρακτήρες από ίση απόσταση και αφηγείται κατά κανόνα σε τρίτο πρόσωπο.

γ) Αφήγηση με εξωτερική εστίαση : ο ήρωας δρα μπροστά στα μάτια του αναγνώστη χωρίς ο τελευταίος να έχει πρόσβαση στις σκέψεις ή τα συναισθήματα του ήρωα (Αφηγητής < Πρόσωπα, δηλ. ο αφηγητής γνωρίζει πολύ λιγότερα απ’ όσα γνωρίζουν τα πρόσωπα) – συν. αφήγηση σε τρίτο πρόσωπο – αφηγητής απών.

- ✓ Η εστίαση δεν είναι σχεδόν ποτέ σταθερή σ’ ένα εκτενές αφηγηματικό κείμενο (εναλλαγή οπτικής γωνίας ή εστίασης). Σε κάθε κείμενο, όμως, υπάρχει ένα κυρίαρχο είδος εστίασης, το οποίο σε συγκεκριμένα σημεία παραβιάζεται.

3. Τα αφηγηματικά επίπεδα :

α) Το εξωδιηγητικό : συνδέεται με τον αφηγητή και αναφέρεται σε αφηγήσεις εξωτερικές, που γενικά δεν ανήκουν στα μυθιστορηματικά συμβάντα (δηλ. την κυρίως ιστορία), αλλά στις συνθήκες αφήγησης ή δημιουργίας τους (: εισαγωγικές αφηγήσεις, πρόλογος σε εκδόσεις κ.τ.ο.)

β) Το ενδοδιηγητικό ή διηγητικό : συγκροτείται από τα γεγονότα που ανήκουν στην κύρια διήγηση.

γ) Το μεταδιηγητικό (ή υποδιηγητικό) : σ’ αυτό έχουμε μετάβαση σε ένα δεύτερο βαθμό αφήγησης, σ’ ένα δεύτερο αφήγημα που «υποτάσσεται» στο πρώτο, δηλ. μια αφήγηση μέσα στην αφήγηση (εγκιβωτισμός). Έτσι, σ’ αυτό περιλαμβάνεται κάθε δευτερεύουσα αφήγηση, η οποία ενσωματώνεται στην κύρια.

Π α ρ ά δ ε ι γ μ α : Η Οδύσσεια του Ομήρου: η επίκληση του ποιητή στη Μούσα ανήκει στο εξωδιηγητικό επίπεδο, οι περιπέτειες του Οδυσσέα από το νησί της Καλυψώς ως την Ιθάκη συνιστούν το ενδοδιηγητικό επίπεδο, ενώ τα παλαιότερα γεγονότα, που ο ίδιος αφηγείται στους Φαίακες ανήκουν στο μεταδιηγητικό επίπεδο.

4. Οι αφηγηματικοί τρόποι :

α) Κ υ ρ ί ω ς α φ ή γ η σ η ή δ ι ή γ η σ η = αφηγείται ένας απρόσωπος αφηγητής με τη δική του φωνή (δηλ. έχει ενσωματώσει στο λόγο του όλες τις άλλες φωνές που περιέχονται στη αφηγηματική ύλη, αποκλείοντας την κατά λέξη αναφορά στο λόγο

άλλων προσώπων). Σ' αυτή την περίπτωση έχουμε την υποκειμενικότερη παράσταση της ιστορίας.

β) Μίμηση = Ι. Αφηγείται ένα πλαστό πρόσωπο (συν. σε α' προσ.).

II. Η αφήγηση εναλλάσσεται με το διάλογο (μικτός τρόπος)

III. Υπάρχει μόνο διάλογος. Απουσιάζει τελείως ο αφηγητής (θεατρική τεχνική)¹.

γ) Περιγραφή : κύριο χαρακτηριστικό της είναι η στατικότητα και η αχρονικότητα.

δ) Σχόλιο : παρεμβολή σχολίων, σκέψεων, γνώμων του αφηγητή που οδηγούν πέρα από τη συγκεκριμένη αφηγηματική πράξη, στο χώρο της θεωρητικής γενίκευσης ή της φιλοσοφικής θεώρησης.

- Προσοχή στην εναλλαγή των αφηγηματικών τρόπων / τύπων (μείξη).

5. Ο χρόνος :

α) Ο χρόνος της ιστορίας / των γεγονότων : ο πραγματικός χρόνος μέσα στον οποίο εκτυλίσσονται τα γεγονότα που συνιστούν την ιστορία της αφήγησης, δηλ.η φυσική διαδοχή των γεγονότων.

β) Ο χρόνος της αφήγησης (αφηγηματικός χρόνος) : η παρουσίαση των γεγονότων από τον αφηγητή, συχνά με διαφορετική χρονική σειρά, διάρκεια και συχνότητα απ' ό,τι διαδραματίζονται κανονικά στην ιστορία.

✓ Ο αφηγηματικός χρόνος καθορίζεται από:

1) τη χρονική σειρά, δηλ. τη σειρά εμφάνισης των γεγονότων μέσα στο αφήγημα σε σχέση με τη σειρά διαδοχής τους μέσα στην ιστορία.

Αυτή μπορεί να είναι:

- ομαλή-γραμμική: όταν οι δυο σειρές (ιστορία και αφήγημα) συμβαδίζουν.
- *in medias res*: όταν η αφήγηση ξεκινά από τη μέση (ή από κάποιο σημείο) της ιστορίας.
- με αναχρονίες, οι οποίες διακρίνονται σε : αναδρομές ή αναλήψεις² & προλήψεις ή πρόδρομες αφηγήσεις³).

¹ Στις περιπτώσεις αυτές η ιστορία που παρουσιάζεται αντικειμενικοποιείται σταδιακά.

II) την αφηγηματική ταχύτητα :

Είναι γνωστό ότι μπορούμε να συνοψίσουμε τη ζωή ενός ανθρώπου σε μερικές φράσεις· αντίστροφα, μπορούμε να διηγηθούμε είκοσι τέσσερις ώρες μιας ύπαρξης σε χίλιες σελίδες. Η ίδια διάρκεια ιστορίας, λοιπόν, μπορεί να συμπυκνωθεί ή να διασταλεί από το αφήγημα.

Διακρίνουμε τέσσερις κατηγορίες αφηγηματικού ρυθμού ή ταχύτητας (κατά Genette):

α) σκηνή : διακρίνεται από ισοχρονία ανάμεσα στην ιστορία και την αφήγηση (XA=XI).

β) παράλειψη ή έλλειψη : συνιστά μορφή ανισοχρονίας, όπου ένα τμήμα της ιστορίας, που οπωσδήποτε είχε κάποια διάρκεια, αποσιωπάται εντελώς από την αφήγηση (μορφή επιτάχυνσης).

γ) περίληψη ή σύνοψη : μορφή ανισοχρονίας, όπου ένα τμήμα της ιστορίας συνοψίζεται και παρουσιάζεται περιληπτικά (μορφή επιτάχυνσης).

δ) παύσεις : πλήρης ακινητοποίηση της ιστορίας. Αντιπροσωπεύει τη μεγαλύτερη δυνατή επιβράδυνση. Η ιστορία διακόπτεται απότομα και χάνεται από τα μάτια του αναγνώστη και η αφήγηση συνεχίζεται με τη μορφή παρεκβάσεων, σκέψεων ή σχολίων του αφηγητή ή, πολύ συχνά, περιγραφών.

III) τη χρονική συχνότητα: αφορά στη σχέση μεταξύ του αριθμού εμφανίσεων ενός γεγονότος μέσα στην ιστορία και του πόσες φορές μνημονεύεται αυτό το γεγονός μέσα στο αφήγημα.

Τρεις τύποι μας παρουσιάζονται:

- *Ο μοναδικός* : ο αφηγητής διηγείται μια φορά αυτό που συνέβη μια φορά. Συνήθης τύπος.
- *Ο επαναληπτικός* : ο αφηγητής διηγείται περισσότερο από μια φορά αυτό που συνέβη μια φορά.
- *Ο συμπυκνωτικός* : ο αφηγητής διηγείται μια φορά αυτό που συνέβη πολλές.

Σημ. Ιδιαίτερη προσοχή απαιτείται στις **προθέσεις** και τους **στόχους** του λογοτέχνη, που φωτίζουν και τις παραπάνω τεχνικές. Κάθε διευθέτηση από τις παραπάνω δημιουργεί μια διαφορετική **πλοκή**.

² Έτσι ονομάζεται κάθε ανάκληση ενός γεγονότος που χρονικά είναι προγενέστερο από το σημείο της ιστορίας στο οποίο βρισκόμαστε σε μια συγκεκριμένη στιγμή (flash-back).

³ Πρόωρη αφήγηση ενός μελλοντικού γεγονότος.

6. Ο μύθος :

Δηλ. το περιεχόμενο, το αφηγημένο υλικό, η ιστορία, η υπόθεση που περιέχεται σ' αυτό⁴. Περιέχει τη *συνολική αφηγημένη δράση*: δηλ. *επεισόδια, γεγονότα, περιστατικά, συγκρούσεις μεταξύ των προσώπων* κ.λπ.

Πλοκή του μύθου : ο τρόπος με τον οποίο διατάσσονται, οργανώνονται, αναπτύσσονται και εξελίσσονται τα περιστατικά και τα γεγονότα του μύθου.

Εξετάζουμε :

- ✓ Τα γεγονότα και τις αιτιακές σχέσεις μεταξύ τους.
- ✓ Τα στοιχεία περιπέτειας που συμβάλλουν στην εξέλιξη της ιστορίας.
- ✓ Την κλιμάκωση, την κορύφωση, η λύση του έργου και η τελική κατάσταση.

7. Εξέταση της δομής :

- ✓ Ο χωρισμός του έργου σε ενότητες με βάση συγκεκριμένα κριτήρια (π.χ. αλλαγή χρόνου, τόπου, προσώπων, ιδεών κ.α.) και η σύνδεση μεταξύ τους (εσωτερική – εξωτερική).

8. Τα πρόσωπα – οι ήρωες :

- ✓ Οι ρόλοι τους (πρωταγωνιστές, δευτεραγωνιστές, σιωπηρά πρόσωπα κ.λπ.).
- ✓ Οι μεταξύ τους σχέσεις και οι συγκρούσεις τους καθώς και οι τρόποι που εκφράζονται.
- ✓ Οι χαρακτήρες και η εξέλιξή τους.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Maurice Delcroix – Fernand Hallyn, *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας*, 2000.

Gerand Genette, *Frontieres du recit*, 1981.

Gerand Genette, *Figures II*, 1969.

Gerand Genette, *Figures III*, 1972.

⁴ Ο μύθος δεν πρέπει να ταυτίζεται και να συγχέεται με το *θέμα* του αφηγηματικού έργου. Ο μύθος είναι το πρωτογενές υλικό μιας αφήγησης. Το θέμα είναι κάτι γενικότερο που απορρέει μέσα από το πρωτογενές αυτό υλικό. Οι περιπέτειες λ.χ. του Οδυσσέα είναι το πρωτογενές υλικό που περιέχεται στο *μύθο* της Οδύσσειας. Μέσα απ' αυτές τις περιπέτειες απορρέει ο *πόθος* του νόστου, η *λαχτάρα* της επιστροφής στην πατρίδα, που είναι το *κεντρικό θέμα* της ομηρικής Οδύσσειας.

Α.Παπαγεωργίου

Tz. Todorov, *Les categories du recit litteraire*, 1981.

J. Pouillon, *Temps et roman*, 1946.

Rene Wellek – Austin Warren, *Θεωρία Λογοτεχνίας*, χ.χ.